

FUNCȚIONARUL, FIGURĂ EMBLEMATICĂ ÎN LITERATURĂ

Oana-Anca Safta*

De la funcționarul umil, din *Mantaua* lui Gogol, la individul comun și adesea limitat, prins în vârtejul intrigilor specifice prozei balzaciene, și până la cel complet sufocat de sistemul birocratic, ierarhii și proceduri inexplicabile în ordinea realului, caracteristic prozelor ce pot fi inserate în categoria absurdului cu tente fantastice, liniile în care acest personaj este creionat îi conferă trăsăturile fizice și caracterologice ale unui prototip. Există un număr de locuri comune în scrierile ce au în centru figura funcționarului ca emblemă a aparatului administrativ. Putem observa recurențe ce ținesc mai multe nivele, de la cel fonetic (onomastica sugestivă prin aliterații sau diverse modalități expresive de compunere a numelor proprii), la cel stilistic (sărăcia vocabularului unor slujbași limitați din punct de vedere intelectual) și cu precădere cel tematic (existența searbădă a funcționarului, supremația și stupiditatea procedurilor administrative, poziționarea în ierarhie și relaționarea cu superiorii etc.).

Caracterizările directe tind să fixeze o ființă de cele mai multe ori comună, fără prestanță. Corespondența clasică în schema realismului, cea dintre aspect, profesie și destin, este exploatată de Gogol pentru fizionomia umilului funcționar Bașmacikin: „Deci, la *departamentul cutare* își făcea slujba *funcționarul cutare*. Nu s-ar zice că omul era remarcabil, dimpotrivă, era scund, cam ciupit de vărsat, cam roșcovan, părând și puțin cam scurt de vedere, cu un început de chelie pe frunte, cu zbârcituri pe ambii obraji și cu acea culoare a feței care se numește hemoroidală... [...] În ce privește gradul (căci la noi trebuie să spui înainte de toate care-i gradul), era ceea ce se numește etern consilier titular, de care, așa cum se știe, și-au bătut joc și au râs pe săturate feluriți scriitori care au lăudabila deprindere de a tăbări asupra celor care nu pot să muște”¹. Nuvelistul rus nu se sfiește însă a folosi ironia, chiar dacă una cu accente amare, când plasează existența personajului sub semnul fatalității: „Copilul fu botezat, ocazie cu care începu să plângă și făcu o grimasă, de parcă presimțea că va fi consilier titular. [...] Oricât de mulți directori și feluriți șefi se schimbau, Akaki Akakievici era văzut în același loc, în aceeași poziție, în aceeași funcție de copist, așa

---

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

¹ N. V. Gogol, *Mantaua*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 595.

că ulterior toți ajunseră să creadă că așa s-a născut pe lume, gata de slujbă, cu uniforma pe el și cu chelia pe cap”².

Portretul schițat în primele rânduri ale romanului *Slujbașii* susține conceptul de tipicitate, emblemă a balzacianismului. Ambiția declarată a prozatorului francez, aceea de a face concurență stării civile, îi dirijează ochiul spre fotografierea detaliilor semnificative ale unei fizionomii comune: „La Paris, unde oamenii care studiază și cugetă se aseamănă întru câtva între ei datorită faptului că trăiesc în același mediu, ați întâlnit, desigur, destule figuri asemeni aceleia a domnului Rabourdin [...]: patruzeci de ani, păr cărunt – cu o nuanță atât de plăcută, încât femeile pot la nevoie să-l îndrăgească și așa – și care îndulcește o fizionomie melancolică; ochi albaștri și vioi, un obraz încă fraged, dar aprins și presărat cu pete accentuate de roșeață; frunte și nas à la Ludovic al XV-lea, o gură aspră, o talie înaltă, subțire sau mai degrabă subțiată ca a unei persoane abia scăpate de boală, în fine un mers în care se observă nepăsarea unuia care se plimbă, dar și meditația omului preocupat”³.

La Mihail Bulgakov, încadrarea în tipicitate nu se limitează la a estompa singularitatea, ci o șterge. Insul este desființat ca individualitate și, mai mult decât reprezentativ pentru o categorie socială, funcționarul se dovedește un simptom al socialului în întreaga sa vastitate. Dintr-un agent al ordinii și al echilibrului într-o comunitate, norma ajunge să șteargă orice manifestare a alterității și ridică similaritatea la nivel de îngemănare. Nesiguranța, precaritatea existenței sunt cele care conduc la condiții nediferențiate. Într-o epocă tulbură, tovarășul Korotov, funcționar la serviciul de registratură, pare a se bucura de o situație profesională stabilă, cele unsprezece luni de activitate în postul respectiv constituind o vechime considerabilă. Stabilitate iluzorie, căci secția nu scapă obsesiei reformării și, odată cu spectrul concedierii, personajul se vede aruncat în haos. O greșeală banală – în necunoștință de cauză, Korotov are un schimb de replici cu noul șef al departamentului – este echivalentă în viziunea funcționarului cu destituirea. Eroul se rupe de ritmul monoton al cotidianului, pentru a porni într-o fugă absurdă și disperată pe urmele noului șef cu scopul de a remedia situația.

Figura funcționarului se dovedește o emblemă constantă a socialului în literatură. În viziunea lui Balzac, aparatul administrativ este unul putred, cu ramificații menite să sărăcească bugetul de stat și o ierarhie fondată pe interese și rang, nicidecum pe valoare. În condițiile date, un reformist precum Rabourdin, personajul principal din *Slujbașii*, face notă discordantă cu masa funcționarilor mediocri și intriganți. Șef de birou într-un important minister, funcționarul este văzut drept succesorul legitim la conducerea ministerului după moartea celui aflat în funcție, un individ insipid și incompetent. Dar șefia este disputată și de Baudoyer, omologul ca funcție din cadrul biroului alăturat, un ins limitat și

² *Ibidem*, p. 596.

³ Honoré de Balzac, *Opere*, vol. V, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 9.

slugarnic, cu o fizionomie respingătoare, care prilejuiește lectorului descoperirea în Balzac a unui portretist demn de un specialist în psihologie. Capabil să găsească tușele juste pentru a reda temperamentul și caracterul prin trăsături, romancierul îl așază pe Isidore Baudoyer în categoria tipicarilor fără orizont, a căror îngustime intelectuală conduce la strictete interesată și hilară: „Isidore era un bărbat de treizeci și șapte de ani, înalt și bine legat, care asuda repede și al cărui cap semăna cu al unui hidrocefal. Capul acesta mare, acoperit cu un păr castaniu și tăiat scurt, era legat de gât printr-un sul de carne ce se răsfrângea de-a lungul gulerului hainei. [...] Ochiul lui mic, nasul turtit și răsucit în sus, gura cu buze subțiri și bărbia scurtă îi dădeau o înfățișare de tătar. Fruntea îi era îngustă și joasă. [...] Isidore era pur și simplu un funcționar, nu tocmai destoinic ca șef de birou, dar care cunoștea bine practica lucrărilor și ascundea o mărginire molatică sub o carapace atât de groasă că niciun fel de scalpel nu o putea străbate. Studiile sale îndârjite, în timpul cărora dăduse dovadă de o răbdare și o îndârjire de bou, capul lui mare înșelaseră pe părinți, care îl socoteau un om cu totul deosebit. Chițibușar și căutând mereu să arate ceea ce știe, vorbăreț și cicălit, spaima subalternilor lui, pe care nu-i slăbea din ochi, ținea la fiecare punct și virgulă, aplica regulamentele cu asprime și se arata de o exactitate atât de aprigă, încât toți cei din biroul lui veneau totdeauna la slujbă înainte de timp”⁴.

Idealist și muncitor, cu concepții liberale conform cărora meritocrația ar fi prioritară în aparatul administrativ, Rabourdin cade victima luptelor de culise, a intereselor meschine, a orgoliilor individuale. Greșeala de a întocmi o lucrare în care expune posibilitatea remedierii bugetului de stat prin comasarea birourilor și a posturilor din administrație, precum și prin impozitarea averilor uriașe ce se sustrag fiscalității, declanșează spaima în rândurile slujbașilor slab pregătiți. Asmuțirea acestora, masă de manevră pentru demiterea lui Rabourdin, coroborează cu interesele pecuniare ale lui Baudoyer și cu trufia apropiatului ministrului de care depinde numirea, intrigantul și risipitorul Lupeaulx, factori care îl determină pe slujbașul onest să-și dea demisia. Balzac oferă acestei figuri o notă de tragism în concordanță cu clasică schemă a realismului bazată pe antiteză. O antiteză care pune în opoziție defecte și calități (viciu/probitate), onestitate și interese mercantile, indivizi merituoși și speculanți (supranumerarii inimoși/cămătarii cu influență în cercurile nobile și al burgheziei).

Și Bulgakov reușește să puncteze, într-un spațiu epic restrâns, toate deficiențele unui sistem birocratic putred. În lumea deșolată și deșolantă a *Diavoliadei*, indivizii ajung să interacționeze doar prin prisma rolului funcțional pe care îl îndeplinesc socialmente prin profesie. În goana după șeful Kalsoner, funcționarul nu-l vede pe om, ci autoritatea de care depinde soarta sa: „Spinarea pătrată a responsabilului când apărea, când dispărea în norul de fum albastru. Timp de vreo cinci minute, Korotov se simți presat și înghesuit pe platformă, dar în cele

⁴ *Ibidem*, p. 60.

din urmă motocicletă se opri în fața clădirii cenușii a CENTRAPROV-ului, iar trupul cel pătrat dispăru printre trecători”⁵. Sarcasmul însoțește fiecare pas al funcționarului, zbuciumul tragic-comic al acestuia, în care realismul glisează spre neverosimil, pentru a ajunge în final la un fantastic cu note grotești, ce provoacă lectorului un zâmbet amar: „Korotov se dovedi a fi un om norocos. În clipa când ieși pe ușa somptuoasă a «Trandafirului alpin», prin fața lui trecea un tramvai. Izbutind să se urce din mers, Korotov goni împreună cu tramvaiul, izbindu-se când de mânerul frânei, când de sacii din spatele pasagerilor. *Speranța însă îi înflăcăra inima* (s.n). [...] Korotov sări din tramvai, făcu o piruetă prin aer, căzu, se lovi la genunchi, își ridică de jos șapca, apoi, tăind drumul unui automobil, se grăbi să intre și el în vestibulul instituției respective”⁶. Periplul pentru păstrarea slujbei poate fi privit ca un simulacru de eroism: ca un jalnic Don Quijote, funcționarul călărește tramvaie, aleargă pe coridoare fără capăt, drumul îi este veșnic baricadat de uși nefuncționale. Aluziile sunt transparente și urmăresc denunțarea unui sistem birocratic ineficient și, la un nivel mai amplu, a unei societăți bolnave. Ironia amară provine din multiple surse, cea mai subtilă și expresivă fiind discrepanța dintre evenimentele de natură excepțională și banalitatea unui spațiu conceput la polul opus al oricărei posibilități miraculoase. Supralicitarea fantasticului se produce tot în cheie ironică, de unde ostentativul simbolurilor arhicunoscute (cifra șapte, pisicile etc.). Absurdul se traduce la Bulgakov printr-un sinonim care cu greu ar putea fi văzut ca fiind măcar unul parțial, acela de „mister”, exemplificator pentru felul în care eroul se raportează la evenimente. Fuga disperată a lui Korotov se transformă ulterior într-una după propria identitate, căci personajul își pierde actele, întâmplare care îl aruncă definitiv în sfera absurdului. În căutarea restabilirii identității lui Korotov i se atribuie o alta. Semnificația confuziilor este adâncă; ea trimite la aceeași condiție nediferențiată a indivizilor: „– Iertați-mă, dar de unde mă cunoașteți? / – He-he, îți place să glumești, Vasili Pavlovici. / – Nu sunt Vasili... Sunt Varfolomei. Varfolomei Petrovici, strigă Korotov ducându-și mâna la frunte. Și-o simți rece și umedă. [...] – De ce mă încurci, omule? Uite, aici scrie clar Ș Kolobkov V.P. / – Dar eu sunt Korotov, strigă acesta, pierzându-și răbdarea. / – Așa am spus și eu: Kolobkov, se supără bătrânelul”⁷. În aceeași direcție a interșanjabilității, fizionomiile similare ajung să se multiplice: șeful Kalsoner apare, alternativ, sub înfățișări diferite, sporind debusolarea eroului, care ajunge în pragul nebuniei și la suicid.

Ca și Korotov, eroii lui Kafka percep inițial întâmplările prin care trec ca pe o farsă, pentru ca, treptat, să intre în malaxorul unui sistem care le epuizează resursele fizice și intelectuale. În lumina acestei involuții, procesul lui Josef K. ar putea fi văzut, nu ca procedura suspendată în hățișul de necunoscute ale birocrăției, ci ca un proces lăuntric, cel care însoțește schimbarea profundă a personajului,

⁵ Mihail Bulgakov, *Inimă de câine*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 89.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 93.

trecerea de la atitudinea de revoltă și conștientizare a iraționalului, la aceea de indiferență, urmată de resemnare și obediență. În zbaterea pentru lămurirea situației în care se află, funcționarul urmează un traseu istovitor, la sfârșitul căruia orice deznodământ îi devine egal. Maestru al nuanțelor, scriitorul praghez găsește cele mai expresive procedee pentru a reda angoasa, modul în care frământările, încordarea, pânda ating cote paroxistice: „Convingerea că trebuie să acționeze el însuși devenea imperioasă pentru K., mai ales când se simțea foarte obosit, ca în dimineața aceasta de iarnă, când totul i se părea atât de nesigur. Uitase disprețul pe care-l avusese la început față de proces; [...] pe scurt, nu mai avea de ales decât să accepte sau să refuze procesul; se afla intrat în el din plin și trebuia să se apere; dacă obosea, putea să ajungă rău”⁸. Nesiguranța și spaima se infuzează subtil, la nivel subliminal, erodează rezistența psihică a subiectului, conducând în final la aparenta lehamite, expresie a unui individ epuizat. Viraje uluitoare în atitudine ne întâmpină și în cazul eroului din *Castelul*. Din individul intransigent inițial nu mai rămâne nimic, astfel încât finalul ni-l arată pe erou umil și docil.

Birocrația dresează, ridică suspiciunea la cel mai înalt rang, transformând individul într-o pastă maleabilă, pregătită pentru a i se inocula concepții străine. Ajuns în orașul unde este chemat pentru a-și exercita meseria, arpentorul K. se trezește într-o situație ingrată, căci nimeni nu-i poate oferi detalii cu privire la munca și condițiile în care urmează să-și desfășoare activitatea. K. face toate eforturile pentru a obține autorizația pentru o vizită la castel, loc misterios, sediu al unei autorități care, teoretic, ar fi responsabilă și ar putea lămuri situația angajatului. Dar în *Castelul*, ca și în *Procesul*, figurile autorității alcătuiesc un corolar cu aparențe mitice prin secretizarea care le învăluie existența: „– Cele ce se spun despre înfățișarea lui Klamm, continuă Olga, Barnabas le știe prea bine, a adunat multe descrieri și le-a comparat, poate chiar prea multe; o dată l-a văzut și el pe Klamm, în sat, prin fereastra unei trăsurii, sau a crezut că-l vede; era deci pregătit suficient ca să-l recunoască și totuși – cum îți explici asta? – intrând o dată într-un birou al castelului, i s-a arătat un funcționar, printre mai mulți alții, și i s-a spus că ar fi Klamm, dar el nu l-a recunoscut, și încă multă vreme după aceea nu s-a putut obișnui cu ideea că acela ar fi fost Klamm. Dacă-l întrebi însă pe Barnabas prin ce se deosebește acel Klamm de imaginea obișnuită pe care o avem despre el, nu știe să-ți răspundă, adică îți răspunde descriindu-l pe acel funcționar din castel, și descrierea corespunde exact cu înfățișarea lui Klamm așa cum o știm noi”⁹.

În încercarea de a ajunge la acel tribunal suprem sau la „adevăratele birouri” despre care i se vorbește atunci când contestă posibilitatea de a fi incriminat, Josef K. nu cunoaște decât slujbași mărunți, care îi inspiră doar suficiență și prostie: „– Te înșeli profund, spuse el. Și domnii aceștia, și eu jucăm un rol cu totul secundar în procesul dumitale. Aproape că nu știm nimic despre el. Și chiar dacă am purta cele mai reglementare uniforme, situația dumitale n-ar

⁸ Franz Kafka, *Procesul*, București, Editura Minerva, 1977, p. 157–158.

⁹ Idem, *Castelul*, București, Editura RAO, 2007, p. 221.

fi deloc mai bună. N-aș putea să spun că ești acuzat sau, mai bine zis, nu știu dacă ești. Adevărul e că ești arestat, mai mult nu știu. [...] K. îl privi cu ochi mari. Omul acesta, mai tânăr poate decât el, îi dădea lecții ca unui școlar. Era muștrat pentru sinceritatea lui. Și nu izbutea să afle nimic nici despre motivul arestării, nici despre autoritatea care emisese mandatul”¹⁰. Administrația, cea care ar intermedia contactul dintre ins și autoritate, nu face decât să înhame subiecții la proceduri fără finalitate practică. Pierduți în labirintul simbolic al ierarhiei, aceștia scriu rapoarte și memorii în vederea unei iluzorii și inaccesibile întâlniri. Manifestându-și repetitiv speranța în rațiune, eroii caută eroarea, greșeala, vina pentru starea de fapt. Totul e ambiguu, granițele nu se delimitează și conștiința nu mai găsește trasee clare. Paradoxurile sunt omniprezente, aparenta organizare meticuloasă a sistemului birocratic ascunde exact contrariul: haos, degringoladă, dezorganizare, provizorat: „Într-o administrație atât de vastă cum e aceea a comitatului se poate întâmpla uneori ca o secție să ordone una, iar o altă secție alta, una nu știe de cealaltă; controlul organelor superioare se exercită cu extremă precizie, e adevărat, dar e în firea lucrurilor să se efectueze cu întârziere, așa se face că se pot ivi mici încurcături”¹¹. Procedeele birocratice sfidează logica și fac din coordonatele funcționărești ale existenței umane aparente destabilizatoare: „(...) se vede că n-ați intrat încă realmente în contact cu autoritățile noastre. Toate contactele acestea sunt doar aparente, dumneavoastră însă, necunoscând starea de lucruri de aici, le credeți reale”¹².

În avangardă kafkiană, secretomania și conspirativitatea voalează, în aceeași direcție a paradoxului, și modul în care se manifestă figurile oficialității din *Mantaua*: „Puterea, autoritatea discreționară, prezintă la Gogol, în ciuda caracterului ei foarte real, un aspect misterios; nu se știe exact de la cine emană și cum se exercită. Fantasticul pătrunde și în sfera raporturilor imediat sesizabile, de o materialitate constrângătoare. Puterea pare a fi asociată unor oameni despre care «se șoptește ceva», niciodată un lucru răspicat, inteligibil pe deplin. De ea se leagă tema eminemente gogoliană, eminemente *secretă*, a *persoanei însemnate*”¹³.

Misterul în care autoritatea din *Mantaua* apare învăluită se dovedește o noțiune à rebours, căci – după cum observa Lucian Raicu – măreția acestei autorități nu are nimic nobil, ci este răsturnată în aroganță, într-o autosuficiență ce vrea să drapeze platitudinea și penibilul. Blocajul lui Akaki Akievici, teroarea care îl aruncă în brațele morții atunci când se vede apostrofat de funcționarul căruia venise să-i ceară soluționarea furtului mantalei primește astfel valențe exemplificatoare pentru un întreg grup social. Lectorul rezonază cu satira socială care demască o stupiditate de o actualitate ce trece de barierele epocii și ale locului.

¹⁰ Idem, *op. cit. (a)*, p. 14–15.

¹¹ Idem, *op. cit. (b)*, p. 81.

¹² *Ibidem*, p. 96.

¹³ Lucian Raicu, *Gogol sau fantasticul banalității*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004, p. 76.

Studiul de față are în centru figura funcționarului, ca personaj literar emblematic pentru aparatul administrativ și, prin extensie, pentru sfera socialului. Recurențele care îi oferă acestui slujbaș trăsăturile fizice și caracterologice ale unui prototip ținesc mai multe nivele, de la cel fonetic (onomastica sugestivă prin aliterații sau diverse modalități expresive de compunere a numelor proprii), la cel stilistic (sărăcia vocabularului unor slujbași limitați din punct de vedere intelectual) și cu precădere cel tematic (existența searbădă a funcționarului, supremația și stupiditatea procedurilor administrative, poziționarea în ierarhie și relaționarea cu superiorii etc.). Recurențe identificabile pe o plajă vastă, de la prozele realiste ale lui Balzac, până la cele absurde, cu tente fantastice, ale lui Kafka.

BIBLIOGRAFIE

- Balzac, Honoré de, *Opere*, vol. V, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
Bulgakov, Mihail, *Inimă de câine*, Iași, Editura Polirom, 2003.
Gogol, N. V., *Mantaua*, Iași, Editura Polirom, 2007.
Kafka, Franz, *Procesul*, Editura Minerva, București, 1977.
Kafka, Franz, *Castelul*, București, Editura RAO, 2007.
Raicu, Lucian, *Gogol sau fantasticul banalității*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.

RÉSUMÉ

L'article qui suit se propose de dégager quelques traits communs concernant la figure littéraire de l'employeur, personnage dont les traits physiques et de caractère tendent à l'imposer comme un prototype. Il y a des récurrences évidentes dans les écrits qui ont comme figure centrale celle du fonctionnaire comme emblème de l'appareil administratif. Celles-ci sont dirigées vers plusieurs niveaux, à partir du niveau phonétique (l'onomastique suggestive) à celui stylistique et surtout thématique (l'existence terne du fonctionnaire, la stupidité des procédures administratives, l'hierarchie et les relations avec les supérieurs). Les noms retenus seront celui de l'humble fonctionnaire Bașmacikin (Gogol), de l'honnête employé Rabourdin (Balzac), du tragi-comique Korotov (Bulgakov) et ceux des étranges inadapés K. (Kafka).

Mots-clé: personnage, fonctionnaire, social, réalisme, littérature de l'absurde.